

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

Kovács Fruzsina

**Irodalmi transzfer a posztkommunista Magyarországon:
A kanadai irodalom magyar fordításainak útjai
1989 és 2014 között**

Tézisfüzet

Az értekezés témavezetői: Dr. Sohár Anikó egyetemi docens
Dr. habil. Ádám Anikó egyetemi docens

A doktori iskola vezetője:
Prof. Dr. Dobos István DSc. egyetemi tanár

Budapest

2025

1. Történeti háttér és kutatási kérdés

Az 1989-es rendszerváltozás gyors és dinamikus folyamatot indított el a kulturális transzfer területén a magyar kiadók és a globális, transznacionális könyvpiac szereplői között. A fordítások nemcsak új gondolatokat közvetítettek a célkultúrában, hanem a kiadási gyakorlatra is nagy hatást gyakoroltak, ami fontos szerepet játszott az iparág megváltozásában. A disszertáció azon magyar kiadók folyamatosan változó hálózatát térképezi fel, amelyek kanadai irodalmat fordítottak és adtak ki 1989 és 2014 között, egy politikai és társadalmi szempontból dinamikusan változó 25 éves időszakban. A kutatás a kiadói transzfer gyakorlatát követi nyomon, amely radikálisan megváltozott egyes kontextuális elemek, mint például kulturális diplomácia, a kormányzati finanszírozás, a transznacionális irodalmi díjak és a globális könyvpiacon megjelenő új szereplők hatására. A kutatás központi kérdése: *hogyan formálták a közvetítés kontextusának elemei a kanadai–magyar fordítási áramlatot 1989 és 2014 között?*

A célkultúra társadalmi közegében újraalkotott könyvek megőriznek bizonyos kapcsolatot az eredeti művel, de az új társadalmi környezetben más módon funkcionálnak. A magyar kiadóknak 1989 után bele kellett tanulniuk a globális könyvpiac működésébe, meghatározva, hogy mi az, ami értéket képvisel és eladható a céltársadalomban. A kiadók számtalan lehetőséget mérlegeltek, amikor angolszász és frankofón kanadai könyveket választottak. Ezek a kiadói döntések az aktuális kulturális dinamikát, fordításpolitikát és normákat tükrözik. A transzkulturális közvetítés folyamatában a

kiadók transzfer tevékenysége (kulturális) fordítást, egyfajta jelentésalkotó tevékenységet foglal magában. A kiadót egyaránt vezérlik racionális és esztétikai célok: egyrészt nyereséges vállalkozást akar létrehozni, másrészt egy olyan hálózatnak része, amely felismeri a kulturális termékben rejlő kulturális értéket és presztízst.

1989 után a nagy állami kiadókat privatizálták, független kisebb kiadók jöttek létre, s új motivációk jelentek meg a magyar könyvkiadásban a piacgazdaság, valamint az akkori nemzetközi irodalmi mező dinamikájának mentén. A fordítás kulcsfontosságú eleme volt ennek a folyamatnak, nemcsak azért, mert a szövegek gyakran új irodalmi témákat és műfajokat hordoztak, hanem azért is, mert ez a tevékenység a nemzetközi tárgyalások alkalmával a puha diplomácia eszköze lett, pénzügyi döntéseket vont maga után, és olyan cselekvők (ágensek) hálózatát hozza mozgásba, amely egyébként nem lenne része egy egynyelvű kiadási folyamatnak.

1999-ben Magyarország a Frankfurti Könyvvásár díszvendége volt, melyet követően a magyar szerzőknek és kiadóknak kivételes lehetőségük nyílt új kapcsolatok kialakítására és meglévők megerősítésére a globális könyvpiacra, és alkalmazkodtak egy nemzetközi, nyitott környezethez. Az új fordítási megbízások nagy hatással voltak azon ágensek társadalmi pozícióira, akik neves, Nobel-díjas szerzőket fordítottak vagy adtak ki. A kiadói hálózat bővült, és kapcsolatok épültek ki nemzetközi közintézményekkel és egyéni fordítókkal. Az orosz és a volt szocialista országok nyelvei helyett hirtelen igény mutatkozott más nyelvi szakemberek iránt, különösen

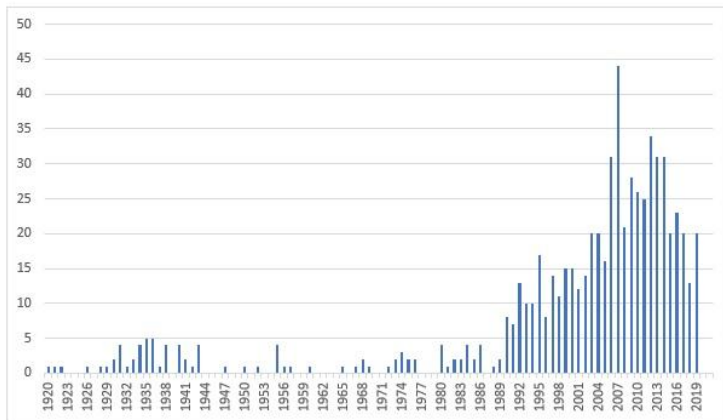
angol és francia nyelvből. A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) kulturális statisztikái szerint 2000 és 2014 között az oroszból és a volt szocialista országok nyelveiből fordított könyvek száma radikálisan lecsökkent, míg az angol nyelvből fordított könyvek száma csaknem megduplázódott. A rendszerváltozás után megmaradt a kiadók 'kapuőr' kulcspozíciója, de orientációjuk megváltozott. A kommunista ideológia szolgálata helyett, a globális könyvpiac transznacionális ágenseivel való kapcsolattartás és az erőforrások kezelése lett a feladatuk.

A kanadai–magyar fordítási áramlat összetett eset, mivel Kanada hivatalosan kétnyelvű ország, amely támogatja az angol, a francia, valamint a kisebbségek nyelvein létrejövő irodalmi művek kiadását. A támogatás hatására az őslakos nyelvek (pl. az inuit nyelvek) is megjelennek a kanadai könyvpiacon. Ezért amikor a kanadai irodalom nemzetközi áramlásáról beszélünk, akkor nem egy egységes nemzeti kánon, hanem különböző nyelvek és kultúrák irodalmi reprezentációjáról van szó. Kanada az 1960-as és 70-es években megerősítette kulturális identitását, a fordítást a Canada Council for the Arts segítségével támogatja, mely a kulturális diplomácia része lett. Bár a McClelland, az úgynevezett „kanadai kiadó” mérete csökkent és a kanadai könyvpiacon is tapasztaljuk a globalizáció jeleit, pl. nemzetközi óriáscégek, mint a Penguin előretörését, Kanada irodalma rendkívül változatos, összehasonlítva az 1945 és 1989 közötti magyar irodalmi mezővel, amely a kommunista ideológiák és a szocialista országok irodalmainak erőteljes irányítása és befolyása alatt állt. 1989 előtt tehát a

forrásnyelvi ország oldalán az önkifejezés iránti igényt, a célkultúra oldalán szigorú szűrési folyamatot figyelhetünk meg, a rendszerváltás után pedig fokozott érdeklődést a nyugat irodalma iránt.

Jelen kutatásunk interdiszciplináris megközelítést alkalmaz, szociológiai elméletekre (Bourdieu¹ 1990, 1991, 1983/1993, 1996, 2002, 2008, van Es and Heilbron 2015, Jijon 2019, Sapiro 2008, 2010, 2015, 2016), irodalomtudományi (Casanova 2021, 2004, Kürtösi 1987, 1988a, 1988b, 2018, 2019, 2021, Martonyi 1999) és fordítástudományi kutatásokra (Alvstad 2012, Batchelor 2018, Pym 2006, 2010, Saraeva 2009, Sohár 1999, 2022, 2025), valamint történelemtudományi megközelítésekre (Sewell 2005) építve ad átfogó képet a fordítási áramlatról makro, mezo és mikro szinten. A kutatási kérdés a Közép-Európai Kanadisztikai Társaság (CEACS) fordítási projektjének kvantitatív, bibliográfiai adatgyűjtésében gyökerezik. Az alábbi gyakorisági diagramon látható az 1989 után magyar nyelvre fordított kanadai könyvek növekvő száma, és a publikált új címek mennyiségének váltakozása a vizsgált időszakban.

¹ A hivatkozásokat és a források linkjeit lásd a disszertáció bibliográfiájában.

Magyarra fordított kanadai irodalmi művek száma 1920 és 2019 között. Forrás: CEACS

2. Kutatási módszerek

A kismintás kutatás (ld. fenti grafikon) kvantitatív, bibliográfiai adatokból kiinduló vizsgálatát egy kvalitatív adatgyűjtés egészítette ki. Az adatok triangulációja a kvantitatív és a kvalitatív adatbázisok vakfoltjainak kiküszöbölésében nyújtott segítséget, mely a történeti, szociológiai megközelítéshez elengedhetetlen volt. A társadalmi kontextusok kutatásának teljességre törekvő vizsgálata ugyanakkor nemcsak az adatok kereszt-ellenőrzésére terjedt ki, hanem a módszerek kombinációjára is, amely figyelembe vette és ellensúlyozta a rendelkezésre álló adatbázisok erősségeit és gyengeségeit. A kvalitatív-domináns kutatás a fordítási áramlat meghatározott időben és társadalmi változások között zajló folyamatát vizsgálta kutatás specifikus, kevert módszertannal. A kiindulópont a Közép-Európai Kanadistikai Társaság (CEACS) 2010-ben elindított

bibliográfiai adatbázisa volt, amely Közép-Európában nyolc nyelvre lefordított kanadai irodalom bibliográfiai adatait tartalmazza. Ez a katalógus bizonyult a fordítási áramlattal kapcsolatos legteljesebb és legmegbízhatóbb bibliográfiai adatbázisnak. A CEACS adatai szerint 1989 előtt összesen 91 cím, 1989 és 2014 között pedig 483 cím jelent meg magyar fordításban.

A kvantitatív adatok második forrása a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) által összegyűjtött éves kulturális statisztika volt a könyvkiadásról. A harmadik nyilvánosan elérhető adatforrás a Canada Council for the Arts nemzetközi fordítási támogatásainak jelentéseiből állt, amely az állami intézmény kulturális missziójának legnagyobb mértékben támogatott területe. A statisztikai adatok megmutatják, hogy mely években volt magasabb vagy alacsonyabb a kiadott könyvek száma. Ez további, kvalitatív módszerekkel történő vizsgálatot indukált, mely során a fordítási folyamat kulcsszereplőivel készültek félig strukturált interjúk, valamint a diszkurzív és nem diszkurzív paratextusok elemzésével egészült ki a kutatás.

Két csoporttal készültek félig strukturált interjúk. Az egyik magyar irodalmi ügynökök munkájára fókuszált, akik Magyarországon és a szomszédos országokban fordítási jogokat közvetítenek, és nagy kiadói területeket képviselnek portfóliójukban, beleértve a kanadai szerzőket is. Az interjúk másik része a fordítási folyamat magyar kulcsszereplőivel, mint például a Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál alapítójával, kiadókkal, szerkesztőkkel, fordítókkal és kritikusokkal készült. Alice Munro esettanulmányához négy általános újság, négy irodalmi folyóirat és egy online irodalmi

portál cikkeit vizsgáltuk meg tematikus elemzéssel. A kvalitatív adatok között szerepelnek ezen kívül az Európa Kiadó belső, archív anyagai is. A kiadó engedélyével nyolcvan kanadai művekről készült lektori jelentést leltünk fel és elemeztünk anonimizálva, amelyek közül tizenöt 1989 és 2014 közötti időszakra datálható.

A kötetek non-diszkurzív adatai a kiadók átkezezési stratégiáiba adtak betekintést. A kanadai irodalom fordításban megjelent könyveinek borítóit összevetettük az eredetivel, és megvizsgáltuk azokat a témákat, amelyek az irodalmi ügynökökkel készített interjúkban megjelentek.

Az adatfeldolgozás a trianguláció módszertani megközelítését alkalmazta (módszerek közötti és módszereken belüli háromszögelés) az adatbázisok megbízhatóságának növelésére és hat hipotézis tesztelésére.

1. hipotézis: A kanadai–magyar fordítási áramlatban a műfordítások útja függ az eredeti kiadás nyelvétől, attól, hogy angol vagy francia a forrásnyelv. (Részben megerősítve)

2. hipotézis: A kanadai kulturális diplomácia fordítástámogatása hatással van a kiadók döntésére, hogy fordítanak-e kanadai szerzőt a vizsgált időszakban. (Részben megerősítve)

3. hipotézis: A kanadai irodalom más kulturális termékekhez is kapcsolódhat, és ez hatással van a kiadók döntésére, hogy megjelentetnek-e kanadai irodalmat 1989 és 2014 között fordításban. (Megerősítve)

4. hipotézis: 1989 és 2007 között a kanadai irodalom bemutatkozott néhány kulturális eseményen, és Kanada 2007-es díszvendég státusza a Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon befolyásolta a fordítási áramlat mennyiségét és minőségét. (Megerősítve)

5. hipotézis: Az átkeretezés gyakorlata változik az irodalmi műfajtól és az időbeli szemponttól függően (1989 előtt és után). (Részben megerősítve)

6. hipotézis: Kanada idegenségét kiemelő 'regionális keretezés' hangsúlyos a fordítás paratextusaiban azért, hogy a kiadó egzotikus országgént láttassa Kanadát. (Megcáfolva)

3. Eredmények

A kutatás megállapította, hogy 1989 és 2014 között a magyar nyelven megjelent kanadai könyvek túlnyomó többségét, 95%-át angolról fordították, 2,5%-át franciáról, és ennél is alacsonyabb, 1,5%-át cseh, valamint 1%-át spanyol nyelvről. Bár Kanada hivatalosan kétnyelvű ország, az angol nyelv helyzete hipercentrális a világ nyelvi rendszerelméletében (de Swaan 1993, Heilbron 1999).

A kanadai–magyar fordításáramlat vizsgálata arra is rámutatott, hogy Kanada kulturális diplomáciájának eszköztárában jelen lévő nagyléptékű strukturális támogatási rendszerek 1989 után elsősorban Nyugat-Európában voltak hatékonyak, nem pedig Közép-Európában. A kanadai irodalmat fordító magyar kiadók nem értesültek az elérhető támogatásokról, vagy ez a támogatás nem volt elegendő ahhoz, hogy vállalják azt a pénzügyi kockázatot, amit egy új kanadai

szerző kiadása jelentett. Tehát a nemzetközi fordítási támogatások Kanada nemzetközi diplomáciájának részét képezték, ugyanakkor ezek a nagyléptékű strukturális támogatási eszközök nem feltétlenül voltak hatékonyak helyi szinten. Ahhoz, hogy a támogatás eljusson oda, ahol az a fordításáramlatban legjobban szükséges, mérlegelendő, hogy a kormányzati kezdeményezések a kevésbé fordított kanadai nyelvek, beleértve a frankofón kanadai irodalom fordítását helyezték előtérbe.

Az adatok azt mutatják, hogy bár az Európa Kiadó 1989 után is alkalmazta a lektori jelentés gyakorlatát, a könyvek fordításra való kiválasztásának folyamata és kritériumai jelentősen megváltoztak. Míg a jelentések már 1989 előtt is említették az audiovizuális adaptációk jelenlétét és az ezekhez kapcsolódó nemzetközi sikert, ez a tényező nem volt döntő a fordítás szempontjából. A kutatás egyértelműen rámutat, hogy 1989 után ez megváltozott, és a magyar kiadók a kanadai regények audiovizuális adaptációinak jelenléte alapján döntöttek a fordításról. Ezen filmadaptációkat a könyvborítókön és a sajtómegjelenésekben is jelezték. Más művészeti ágak, például a képzőművészet, a színház, a kortárs tánc vagy a zene, csak közvetett hatással voltak a kiadói szcénára.

Mind a kvantitatív, mind a kvalitatív adatok megerősítik, hogy Kanada 2007-es Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon való díszvendégsége jelentette a legjelentősebb motivációs tényezőt az 1989 utáni fordítási áramlatban. A különböző érdekcsoportok, mint például egyetemi tanárok, a Kanadai Nagykövetség, az MKKE (Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, mely a

Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivált szervezi), irodalmi ügynökök, kiadók és a média, mind együttműködtek a fordítások terjesztésében és Kanada kultúrájának bemutatásában. A könyvfesztivál messzemenő hatást gyakorolt a diplomácia területére is, hiszen 2008-ban Michaëlle Jean, Kanada főkörmányzója egy nagyobb delegációval Magyarországra látogatott.

A doktori kutatás kibővítette Alvstad (2012) és van Es & Heilbron (2015) kiadói keretezésre megalkotott kategóriáit, és azonosított egy negyedik stratégiát: a kulturális csomagok kategóriáját, az eddig azonosított regionális, egyetemes, és kereskedelmi keretek mellett. A kulturális csomag magában foglalja a szépirodalmi mű más (média- és művészeti) formákban való megjelenését, adaptációját. A kutatás feltárta, hogy a kiadók kevert keretezést (regionális és egyetemes keretet) alkalmaztak, amikor kanadai irodalmat a piacra bocsátottak. A regionális keretek pedig nemcsak Kanadára, hanem a magyar történelemre is utaltak.

Az 1956-os magyar menekültek számára Kanadában a szépirodalom kiadása Európával és a 'szülőfölddel' való kapcsolat fenntartásának egyik módjává vált, ami ebben az esetben nehezen meghatározható helyet jelent, mivel a magyar bevándorlók olyan régiókból is származhatnak, amelyek ma már a környező országok, például Románia, Szlovákia, Csehország és Ukrajna részét képezik. Ezekben a regényekben, mely a kanadai–magyar fordításáramlat részét képezik, az európai történelmi traumák (pl. a trianoni békeszerződés, holokauszt, és az 1956-os forradalom) témaként jelennek meg. A személyes érintettség is elősegíti ezeknek a

könyveknek a kiadását, mivel ezen kanadai szerzők nagyobb valószínűséggel ismerik a Canada Council for the Arts finanszírozási rendszerét. A kanadai–magyar fordításáramlat esetében az új kanadai címek fordítása a párbeszéd lehetőségét és folytonosságát teremtette meg a kanadai szerzők és a magyarnyelvű olvasók között az 'anyaföldön'.

Bár Magyarországon növekvő érdeklődés tapasztalható a kanadai irodalom iránt, a 117 kiadó közül 76, azaz a többség csak egy vagy két címet adott ki, és hiányzik a kanadai szerzők megismertetésére irányuló összehangolt erőfeszítés. Gyakran különböző kiadók szerzik meg a kanadai szerzők fordítási jogait, és a széttagolt marketingstratégiák nem segítik a recepciót. Mivel a fordítások nem hordozzák az eredeti művek elismertségét, az új címek kiadásakor kulcsfontosságú a kiadók marketingtevékenysége, az, hogy a művet az eredetihez képest újrakeretezik és tudatosan elhelyezik.

A disszertációnak három esettanulmánya Margaret Atwood, Alice Munro és Lucy Maud Montgomery könyveinek eltérő útját mutatja be, és nyomon követi a fordítás megjelenésének történetét a posztkommunista politikai, gazdasági, kulturális és társadalmi kontextusban. A tanulmányok azt mutatják, hogy bár a globális könyvpiac bizonyos mintái dominálnak (ld. az angol nyelv központi szerepe, a transznacionális elismertség – különösen a Nobel-díj – dominanciája, az audiovizuális adaptációk hatása, a Nyugat-Európának juttatott több forrás), minden könyvnek megvan a maga egyedi útja, amely nagymértékben függ a fordítási folyamatban részt

vevő szereplők, például a kiadó, a szerkesztő vagy egy elkötelezett fordító döntéseitől.

Összefoglalva, a kanadai–magyar fordításáramlat 1989 és 2014 közötti elemzésével az irodalmi transzfer szövegeinek társadalmi kontextusa, mind a forrás-, mind a célkultúrában, nyomon követhető. A közvetítés kontextusának elemeit (pl. állami finanszírozás, puha diplomácia, pénzügyi korlátok, a könyvpiac eseményei, a kiadó keretező stratégiái, történelmi események, egyéni ágencia) makro, mezo, és mikro szinten azonosítottuk. Az interdiszciplináris szemlélet és az adatok háromszögelése holisztikusabb képet ad, amely figyelembe veszi mind a globális szabályszerűségeket, mind az egyedi sajátosságokat a vizsgált dinamikus, társadalmi változásokkal teli időszakban. A disszertáció megmutatja, hogy a fordítás valóban társadalmi tevékenység.

4. Kapcsolódó publikációk és konferencia-előadások

„Alice Munro magyarországi recepciója fordításszociológiai szemszögből,” *Tiszatáj: Irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat* 72, no. 1 (2018):32-41.

„How Many Hungarian Voices Does Alice Munro Have?.” In *Canada Consumed: The Impact of Canadian Writing in Central Europe (1990–2017)*, *Le Canada à la carte : influence des écrits canadiens en Europe centrale (1990–2017)*, szerk. Don Sparling és Kürtösi Katalin. 175-190. Brno: Masaryk University Press. 2019.

„Symbolic capital in the Hungarian translation of Margaret Atwood’s *The Handmaid’s Tale*” In: *Translation in and for Society: Investigating Sociological and Cultural Aspects in Literary and Specialised Domains*, Videobook, szerk. Martínez Ojeda & Beatriz, Rodríguez Muñoz & María Luisa, Córdoba: UCO Press, 2019. ISBN: 978-84-9927-453-9.

„A kiadatlan Atwood.” *Tiszatáj: Irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat* 74, no. 2 (2021): 90-100.

„Triangulating data and methods to map the social context of Canadian literature translated into Hungarian between 1989 and 2014.” In *Recharting Territories: Intradisciplinarity in Translation Studies*, szerk. Gisele Dionísio da Silva, Maura Radicioni, 99-122. Leuven: Leuven University Press. 2022.

„The Unpublished Atwood.” In *Varietas delectat*, szerk. Sohár Anikó. Budapest: Akadémiai Kiadó. 2024.

„From Canada to Hungary: The Unpublished Atwood” *Pázmány Papers* 1, no. 1. (2023): 161-177.

„A kiadatlan Atwood” In *A túlélés művészete: Tanulmányok Margaret Atwoodról*, szerk. Kürtösi Katalin, Hajdu Péter, 52-71, Szeged: Tiszatáj Könyvek. 2025.

2018. május 24-26. „Symbolic capital in the translation flow of Alice Munro’s literary work”, *Translation Research – Translator Training* nemzetközi konferencia, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest.

2018. augusztus 27 – szeptember 8. „Hungarian translations of Anglophone Canadian literature published between 1989-2014”, *CETRA Fordítástudományi Nyári Egyetem*, KU Leuven, Belgium.
2018. szeptember 26-28. „Symbolic capital in the Hungarian translation of Margaret Atwood’s *The Handmaid’s Tale*”, *Translation in and for Society*, Első nemzetközi fordítástudományi e-konferencia, University of Cordoba, KU Leuven.
2019. március 22. „Intersemiotic Translation and its Contextual Elements”, *Inter- and Transmedial Translation Analysis: Methods and Concepts* nemzetközi kollokvium, University of Tartu, Szemiotika Tanszék, Észtország.
2019. május 7-8. „Pitching the Image of Canada to Hungary: The Publisher’s Practices of Framing before and after 1989 in Hungary”, *Translating Images of Canada* nemzetközi kollokvium, University of Tartu, Fordítástudományi Tanszék, Észtország.
2019. szeptember 9-13. „The Reviewer, the Publisher and the Literary Agent: cultural mediators in the literary flow from Canada in the changing Hungarian literary field between 1989 and 2014”, *Living Translation: People, Processes and Products*. IX. EST Kongresszus, panel társvezető, előadó, Stellenbosch University, Dél-afrikai Köztársaság.
2021. november 25-26. „The paratextual framing of Alice Munro’s books in Hungary”, *Alice Munro at 90: Central European Interpretations Alice Munro 90: interprétations de l’oeuvre en Europe Centrale* nemzetközi konferencia, KRE-ELTE, Budapest.
2021. június 4-6. „The changing agency of publishers in the Canadian-Hungarian translation flow”, *The Global Publishing and*

the Making of Literary Worlds nemzetközi konferencia, online,
ICLA - Princeton University, USA.

2023. november 23-24. „Translation Grants of the Canada Council for
the Arts in Central Europe between 1998 and 2022”. *Canada:
Current and Future Challenges* nemzetközi konferencia, ELTE,
KRE, PPKE, Budapest.